

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑ

Γ. ΜΑΓΟΥΛΑΣ

This paper is a contribution to ancient greek dialectology. The whole discussion is divided into two parts. In the first part, an unpublished short Thessalian inscription from Magnesia (5th - 4th c. b.C.) votive to Themis is examined. Among others (e.g. the most ancient occurrences of the words *ἄκαινα* and *προσηθίδια*, etc.), the dative ΤΟΙ ΙΕΡΟΙ is proposed to be explained as *τοῖ ἱεροῖ* (not excluding, however, the reading *τῶι ἱερῶι*), one more forerunner of the forms in *-οι*, mainly occurring in Thessalotis, unnecessarily taken by Lejeune to be locatives of Aetolian origin. In the second part, the dative singular in *-οι* for the North-West dialects is re-examined, the form being considered by the present author rather as a dative from *-οι* than as a locative.

1. Ἀνέκδοτη θεσσαλική ἐπιγραφή

Πρό πολλῶν ἐτῶν ὁ Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος ἀνέφερε ὅτι στό δάπεδο τῆς ἐκκλησίας τῆς λεγομένης Μονῆς τῶν Κομνηνῶν, παρά τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Εὐρυμενῶν, «εὐρέθη ἀναθηματική πλάξ μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Ε'-Δ' αἰ. π.Χ. ἀναθηματικῆς τῆ ΘΕΜΙΣΤΙ, ἣν μετεκομίσαμεν εἰς Λάρισαν», χωρίς νά κάνη λόγο γιά τό περιεχόμενό της (Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρ., τ. 1910, σ. 192).

Τήν ἐπιγραφή αὐτή ἀνεζήτησε ἡ δῖς Νόννα Παπαδημητρίου (ἤδη λέκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν), ὅταν συγκέντρωνε τό ὕλικό γιά τήν διδακτορική¹ τῆς διατριβῆς. Στό Μουσεῖο Λαρίσης πράγματι βρῆκε ἐπιγραφή ἀναθηματική στήν Θέμιδα, πού ἔχει καταχωρισθῆ στό εὐρετήριο τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Λαρίσης (τ. Α' 1-500, σ. 6, ἀρ. 39), χωρίς ὅμως νά δηλώνεται ἡ προέλευσί της. Ἐπειδή, ὅσο μπόρεσα νά ἐξακριβώσω, δέν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία γιά παρόμοια ἐπιγραφή, συμπεραίνω ὅτι πρόκειται γιά τήν ἐπιγραφή πού ἔστειλε ὁ Ἀρβανιτόπουλος στό Μουσεῖο Λαρίσης, αὐτήν δέ ἐπεσήμανε καί φωτογράφησε ἡ δῖς Παπαδημητρίου. Πρό-

1. Ἡ ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, Ἀθήναι 1984. Ἡ δῖς Παπαδημητρίου δέν ἀσχολήθηκε τελικά μέ τήν ἐπιγραφή, ἐπεὶδή τό περιεχόμενό της ἦταν ξένο πρὸς τό θέμα τῆς διατριβῆς, περιορίσθηκε δέ στήν παράθεσι (σ. 149, σημ. 1) τῶν λίγων στοιχείων πού ἀνέφερε ὁ Ἀρβανιτόπουλος. Μοῦ ἔδωσε ἔτσι τήν εὐκαιρία νά ἀσχοληθῶ προσωπικά μέ τήν γλωσσική πλευρά τῆς ἐπιγραφῆς, γι' αὐτό καί ἀπό τήν θέσι αὐτή τῆς ἐκφράζω τίς θερμές μου εὐχαριστίες. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τόν κ. Κωνσταντῖνο Γαλλῆ, ἔφορο ἀρχαιοτήτων Λαρίσης καί τόν κ. Ἀθανάσιο Τζιαφάλια, ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων, οἱ ὅποιοι ἔδωσαν τήν ἄδεια νά δημοσιευθῆ ἡ ἐπιγραφή.

κειται για ὀρθογώνια στήλη γραμμένη στοιχηδόν, ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού μου εἶχε δώσει παλαιότερα ἢ ἴδια, ἔχει μήκος 33 ἐκ., ὕψος 61 ἐκ. καί πλάτος 7 ἐκ. Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων πρέπει νά εἶναι αὐτή τῶν κλασικῶν χρόνων, ὅπως προκύπτει ἀπό τά στοιχεῖα πού δίνει ἡ Jeffery (96-98)² σχετικά μέ τό θεσσαλικό ἀλφάβητο. Αὐτό ὁμως ἀποτελεῖ πρόσθετη ἔνδειξι ὅτι ἡ ὑπό ἐξέτασι ἐπιγραφή εἶναι αὐτή πού ἀνέφερε ὁ Ἄρβανιτόπουλος³ καί ἀνήγαγε στόν 5ο-4ο αἰ. π.Χ.

Ὅποιαδήποτε ὥστόσο καί ἂν εἶναι ἡ ἀκριβής προέλευσι τῆς ὁ λεξικογράφος καί ὁ διαλεκτολόγος ἐνδιαφέρονται πρωτίτως γιά τό περιεχόμενό τῆς ἀπό γλωσσικῆς πλευρᾶς. Ὅπως θά δοῦμε στήν συνέχεια, ἡ σύντομη αὐτή ἐπιγραφή ἐμπλουτίζει τίς γνώσεις μας περισσότερο ἀπ' ὅτι ἀρχικά θά περιμέναμε.

Ἡ μεταγραφή κατά στίχο δέν παρουσιάζει δυσκολίες: Θέμιστι π|ροσθειθί|ια τῶι ἱερῶ|ι / τοῖ ἱεροῖ|τ⁴ ἄκαινα | Ι δεκάπῶς. Ἡ ἀνάγνωσι κατά τό νόημα εἶναι ἀσφαλῶς: Θέμιστι προσθειθίδια, τῶι ἱερῶι / τοῖ ἱεροῖ ἄκαινα Ι (=ἱα⁵) δεκάπῶς (=ους).

Ἀπό πλευρᾶς λεξικογραφίας ἡ ἐπιγραφή παρέχει τίς παλαιότερες, ὅπως φαίνεται, μαρτυρίες τῶν λέξεων *προσθειθίδια* καί *ἄκαινα*, καί μάλιστα σέ μή ἰωνική-ἀττική μορφή. Ὁ τύπος *δεκάπῶς* ἐξ ἄλλου ἀποτελεῖ τήν παλαιότερη, μέχρι στιγμῆς, μαρτυρία τοῦ ἐπιθ. σέ *ἄμεση* γραπτή πηγή (πβ. κατωτέρω, σ. 94), ἐνῶ ἡ παλαιότερη μνεῖα σέ συγγραφέα εἶναι Ἄριστοφ., *Ἐκκλησ.* 652 (βλ. Liddell-Scott-Jones, λήμμα *δεκάπῶς*).

Ἡ πρώτη λ., πού σημαίνει «κοσμήματα στήθους (γιά ἵππους)», ἀπαντᾷ κατά τό λεξικό L.S.J. (λήμμα *προσθειθίδια*) στόν Πολύβιο καί τόν Πολυδεύκη, δηλ. σέ μεταγενέστερους συγγραφείς. Τώρα πλέον μαρτυρεῖται ἀπό τόν 5ο-4ο αἰ.

Ἡ δευτέρα λ., ἀναγομένη σέ ρίζα *ἀκ-* (*ἀκή*, *ἀκίς*, κ.λπ.), ἀπαντᾷ καί μέ τίς τρεῖς σημασίες «βούκεντρο», «ράβδος 10 ποδῶν γιά τό μέτρημα», «μέτρο 100 τετραγών. ποδῶν» (Αἴγυπτος, Βιθυνία) σέ μεταγενέστερους συγγραφείς, σέ πάπυρο ὅπως καί σέ ἀρχαῖο σχολιαστή (L.S.J., λήμμα *ἄκαινα*). Μέ τίς δύο πρώτες σημασίες μαρτυρεῖται τόν 3ο αἰ. π.Χ., στόν Καλλίμαχο, ἀπόσπ. 214: ἄκαιναν, ἀμφοτέρων, κέντρον τε βοῶν καί μέτρον ἀρούρης. Ἡ παλαιότερη μνεῖα τῆς λ. μέ σημασία «βούκεντρο» ἀπαντᾷ πάλι τόν 3ο αἰ., στόν Ἀπολλώνιο Ρόδιο (3, 1323). Ἀρχαῖος πάντως σχολιαστής, ἀναφερόμενος στό χωρίο αὐτό, δίνει τήν πληροφορία: ἄκαινα δέ ἐστὶ μέτρον δεκάπῶν, Θεσσαλῶν εὑρεμα—πράγματι, ὁμως, ἤδη στόν Καλλίμαχο ἀπαντᾷ ἡ ἔκφραση *ἄκαινα δεκάπῶς* (βλ. σ. 94). Ὁ Bechtel (116, πβ. 204) παραθέτει καί αἰτ. πληθ. *ἀκαίνας* (πλήθρα ἐπτά, ἀκαίνας...), πού βρέθηκε σέ λεσβιακή ἐπιγραφή στήν Σμύρνη, χωρίς νά δίνει χρονολογία (παραπέμπει στό Μουσεῖον καί Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ἐν Σμύρνη, II 2 καί 3, σ. 43),

2. Σημειωτέον ὅτι τό πρῶτο πλήρες παράδειγμα στοιχηδόν γραφῆς στήν Θεσσαλική εἶναι, κατ' αὐτήν, στήλη μέ τμήμα ἱεροῦ νόμου (περί τό 475 π.Χ.) πού δημοσίευσε ὁ Ν. Ι. Γιαννόπουλος στήν Ἀρχαιολ. Ἔφημ. τοῦ 1934-5, σσ. 140 κ.ἐξ. Ἔργο τῶν ειδικῶν εἶναι νά διαπιστώσουν ἂν ἡ παροῦσα ἐπιγραφή ἀποτελεῖ παλαιότερο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ τρόπου γραφῆς.
3. Κατά τήν διδα Παπαδημητρίου (σ. 149 καί σημ. 2) οἱ δύο ἀνευρεθεῖσες στήν μονή προχριστιανικῆς ἐπιγραφῆς—ἡ μία βρίσκεται (:) ἀκόμη ἐκεῖ—ἀποτελοῦν ἔνδειξι ὅτι στόν χώρο τοῦ καθολικοῦ προὔπῆρχε ἀρχαῖος ναός. Κατά τόν Ν. Γεωργιάδη μάλιστα ὁ ναός μπορεῖ νά ἦταν ὁ ἀφιερωμένος στόν Πετραῖο Ποσειδῶνα, πού τιμοῦσαν οἱ Θεσσαλοί.
4. Τό τελικό Ι εἶναι ἀρκετά ἐφθαρμένο.
5. Θεσσαλικός τύπος ἀντί *μία* (βλ. Thumb-Scherer, §247, 5, αἰτ. ἱαν).

θεωρεῖ δέ, γι' αὐτόν τόν λόγο, ὅτι ἡ λ. ἀνήκει στό αἰολικό λεξιλόγιο (στό L.S.J. δέν ἀναφέρεται ἐπιγραφῆ ἀπό τήν Σμύρνη, ἐνῶ γιά τήν σημασία «μέτρο 100 τετραγων. ποδῶν» ὑπάρχει παραπομπή καί σέ ἐπιγραφή τῆς Βιθυνίας). Ἡ ἐξεταζομένη θεσσαλική ἐπιγραφῆ παρέχει τήν λ. μέ τήν σημασία «μέτρο μήκους», σημασία ἡ ὁποία προῆλθε ἀπό τήν τεχνική χρῆσι τοῦ ὀνόματος πού δήλωνε τό βούκεντρο (Chantraine, 1968, λήμμα *ἄκαινα*). Ἡ προσθήκη τοῦ ἐπιθ. *δεκάπους* ἐγινε, προφανῶς γιά νά ἀποφευχθῆ ἡ σύγχυσι ὡς πρός τήν σημασία τοῦ ἀναθήματος.

Εἶναι ὅμως ἤδη καιρός νά ἐξετάσουμε τήν ἐπιγραφῆ ἀπό φωνητικῆς/φωνολογικῆς καί μορφολογικῆς πλευρᾶς. Ἡ δοτική *Θέμιστι* εἶναι γνωστή καί ἀπό ἄλλη θεσσαλ. ἐπιγραφῆ, ἐνῶ σέ μία τρίτη ἀπαντᾶ μέ τήν μορφή *Θέμισστι*⁶ (Thumb-Scherer, §247, 1.a). Τό ὄνομα *Θέμις* ἐμφανίζει ἀρχαϊκή, γενικά, κλίσι στήν Θεσσαλική (γεν. *Θέμιστος*: πβ. Thumb-Scherer, ἔ.ἀ.), ὅπως καί στόν Ὀμηρο.

Ἡ λ. *προσθειθίδια* εἶναι γραμμένη κανονικά. Τό *ē* (ἀρχικό ἢ ἀπό συναίρεσι) προφέρθηκε κλειστό (*ē̄*) στήν Θεσσαλική —πβ. Βοιωτική— καί γι' αὐτό ἀποδόθηκε μέ τό *ει*: *δει* = *δή*, *ὀνέθεικε* = *ἀνέθηκε*, *δοθεῖ* = *δοθῆ* κ.ἀ. (βλ. Thumb-Scherer, §245, 5, Blümel, §44).

Τήν δοτ. *τῶι ἱερῶι / τοῖ ἱεροῖ* γράφω χωρίς δασεῖα, ἐφόσον δέν ὑπάρχει Ἡ στόν τύπο αὐτό τῆς ἐπιγραφῆς, στήν ὁποία δέν γίνεται χρῆσι τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου (πβ. *δεκάπος* ἀντί *-ους*). Πολλοί ἐκδότες ἐπιγραφικῶν ἐγχειριδίων δασύνουν συμβατικά τούς τύπους σ' αὐτές τίς περιπτώσεις, ἀλλά ἡ μεταγραφῆ αὐτή ἐνδείκνυται ὅταν πρόκειται γιά ἐπιγραφικούς τύπους ὅπου τό Ἡ ἀποδίδει τό *η* καί *ῥ* τήν δασεῖα. Ἡ ἀπουσία τῆς στήν λέξι αὐτή —ἀπουσία συχῆ καί σέ ἄλλες διαλέκτους⁷ (Buck, §58.b)— φαίνεται νά συνδέεται μέ τήν ἐτυμολογία τῆς λ.: *ἱερός* (πβ. ἀρχ. ἰνδ. *iṣiṛá-*) καί συχνά, μέ μετάθεσι δασύτητας, *ἱερός* (Lejeune, 1972, §85). Τό δεῦτερο φωνῆεν εἶναι τό, μᾶλλον, ἀναμενόμενο *-ε-*, ἀφοῦ ὁ τύπος *ἱερο-* τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων ἀπαντᾶ στήν Θεσσαλική σέ ἓνα μέχρι στιγμῆς, καί μάλιστα μεταγενέστερο, παράδειγμα, ἐνῶ τοῦ *ἱερο-* ὑπάρχουν τρεῖς μαρτυρίες (Bechtel, 168), πού τώρα αὐξάνονται σέ τέσσερις⁸.

Ἡ δοτ. ὅμως αὐτή ἐμφανίζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καί ἀπό πλευρᾶς μορφολογίας. Ἀπό θεσσαλ. ἐπιγρ. τοῦ 5ου αἰ. μαρτυροῦνται ῥχι μόνο οἱ τύποι *Σῶταιροι τοι Κορινθιοι καῦτοι καί γένοι* (Thumb-Scherer, §245, 8, §246, 2.b). Ὁ Blümel (§253 καί σημ. 300) καί ὁ Lejeune (1941, 191-2, σημ. 63, πβ. 197) παραθέτουν ἄλλες δοτ. (*ῥχι πάντοτε ἀσφαλεῖς*), τῶν ὁποίων τό *ο* θεωροῦν μακρό (*Χάββοι, δι, αὐτῶι, Πυθῶι κ.ἀ.*), λόγω τοῦ ὅτι ἀ-

6. Ἑρμηνεία τοῦ *-σσ-* πρό συμφώνου, φαινόμενου ῥχι σπάνιου στήν Θεσσαλική καί συχνότερου στήν Βοιωτική, βλ. στόν Buck (§89) καί τόν Blümel (§30). Τό βιβλίον τοῦ τελευταίου εἶναι ἡ πιό πρόσφατη γραμματική τῶν αἰολικῶν διαλέκτων.

7. Ἐπειδή ἡ λ. ἐμφανίζεται συχνά χωρίς δασεῖα σέ διάφορες διαλέκτους, δέν εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀποψι (Thumb-Scherer, §245, 21) ὅτι ἡ Θεσσαλική ἀγνοεῖ τήν ψίλωσι.

8. Ὁ Buck (§13.1) ὑποστήριξε ὅτι οἱ Θεσσαλοί χρησιμοποιοῦσαν ἴσως ἀρχικά τό *ἱερός* καί ἀργότερα τό *ἱερός* τῆς Κοινῆς, «μολονότι τά παραδείγματα καί τῶν δύο τύπων εἶναι μεταγενέστερα». Ἀγνοοῦσε φυσικά τό *ἱερο-* τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς τῶν κλασικῶν χρόνων. Ὁ Lejeune (1972, §256 καί σημ. 2) ἐρμηνεύει τήν παρουσία *α* ἀντί *ε*, δέν δίνει ὅμως ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως, ὅταν γράφῃ: «τό *ἱερός* εἶναι κοινό στήν δυτική Ἑλληνική, τήν Βοιωτική καί τήν Θεσσαλική».

πό τόν 5ο αἰ.⁹ τό -ι ἀποβάλλεται, ὅποτε τό -ω προφέρεται κλειστό καί δηλώνεται ὡς -ου στήν ἰωνική γραφή (σύμπτωσι γεν. καί δοτ. στήν Θεσσαλιώτιδα καί τήν Ἑστιαιώτιδα, ἐνῶ στήν Πελασιώτιδα καί τήν Περραιβία ἢ γεν. ἔληγε σέ -οιο ἢ -οι). Ἀπό τά τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. (κατά τόν Blümel, ἀπό τόν 2ο κατά τόν Lejeune καί ἄλλους) εἰσάγεται ἡ αἰτωλική κατάληξι -οι στό νοτιοδυτικό τμήμα τῆς Θεσσαλιώτιδος (Κιέριον). Ὁ Blümel εἶναι τῆς γνώμης (πβ. Lejeune, 1933, 290) ὅτι οἱ δοτ. σέ -οι ἀπό τό Θητώνιον (Σῶταιροι...) μποροῦν νά ἐρμηνευθοῦν εἴτε ὡς -ωι (κατάληξι γιά ὅλη τήν Θεσσαλική) εἴτε ὡς πρόδρομοι τῆς καταλήξεως -οι, πού ἐμφανίζεται ἀπό τόν 3ο-2ο αἰ. στήν Θεσσαλιώτιδα¹⁰ (τό Θητώνιον βρισκόταν κοντά στό Κιέριον, ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε πιο κάτω, τό -οι φαίνεται νά ἀπαντᾷ καί σέ ἐπιγραφή τῆς Πελασιώτιδος). Ἡ δευτέρα περίπτωση ἀποτελεῖ ἐπί πλέον ἐνδειξι γιά τήν ἑλλειψι ἐνότητας τῆς Θεσσαλικῆς ἤδη σέ παλαιότερη ἐποχή.

Ὁ τύπος *τοὶ ἱεροὶ* τῆς ἐξεταζομένης ἐπιγραφῆς προέρχεται, κατά πᾶσαν πιθανότητα, ἀπό τήν Μαγνησία καί δείχνει, ὅπως οἱ τύποι πού παραθέτουν ὁ Blümel καί ὁ Lejeune, ὅτι ἡ κατάληξι -ΟΙ ἐχρησιμοποιεῖτο στήν Θεσσαλική τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Τό -οι μπορεῖ νά ἦταν μακρό, δηλ. -ωι, ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως. Ἄν ὁμοῦ στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί στούς τύπους *Σῶταιροι τοὶ Κορινθιοὶ καὶ οὗτοι*, πρόκειται γιά τήν κατάλ. -οι (ἐρμηνεύεται συχνά ὡς τοπική μέ χρήσι δοτικῆς), αὐτό θά σήμαινε ὅτι ὄχι μόνο στήν Θεσσαλιώτιδα ἀλλά καί στήν Μαγνησία ἔχουμε προδρόμους τῶν δοτ. σέ -οι, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται συστηματικά στήν νοτιοδυτική Θεσσαλιώτιδα ἀπό τόν 2ο αἰ. Τότε ὁμοῦ γιατί νά ἀποδώσουμε τοὺς τύπους αὐτοὺς σέ ἐπίδρασι τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων (βλ. Blümel, ἔ.α., Thumb-Scherer, §246, 2.b), ἀφοῦ στίς διαλέκτους αὐτές τό -οι μαρτυρεῖται, μέχρι τώρα, ἀπό τόν 3ο αἰ.; Θεωρητικά δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθῇ ἡ ἐκδοχή νά εἶχε τό φαινόμενο ὡς ἀφετηρία τήν Θεσσαλική ἢ τήν Βοιωτική καί νά ἐπεκτάθη ἀργότερα στίς βορειοδυτικές διαλέκτους, προτιμότερο ὁμοῦ θά ἦταν νά θεωρηθῇ —χωρίς νά ὑπάρχη ἐδῶ ἡ δυνατότητα νά διατυπωθοῦν περισσότερες ὑποθέσεις¹¹— ὡς παράλληλο φαινόμενο.

Ἐξ ἄλλου ἀπαντοῦν τύποι σέ -οι σέ ἐπιγραφές τῆς Πελασιώτιδος (Γόννος, 3ος αἰ. — Σκοτοῦσσα) καί στήν Περραιβία (Φάλαννα — ἡ μία ἐπιγραφή εἶναι τοῦ 3ου αἰ.), ἀλλά ὁ Scherer (Thumb-Scherer, §246, 2.a) τοὺς θεωρεῖ γενικές, ἀντίθετα μέ τόν Bechtel (179). Δέν προτίθεται νά ἀναφερθῶ ἐκτενῶς στοὺς τύπους αὐτοὺς· περιορίζομαι ἀπλῶς νά ἐπι-

9. Ὁ Lejeune (1941, 195, πβ. 197) ἀνήγαγε τήν ἀποβολή τοῦ -ι στόν 4ο αἰ., ἐπειδή δέν εἶχε ὑπ' ὄψιν τοὺς τύπους Διονύσο Καρπιῶ. Ὁ Blümel, ὁμοῦ, σέ ἄλλο σημεῖο τῆς γραμματικῆς του (§26) παραθέτει πολλοὺς θεσσαλικούς τύπους δοτ. σέ -ωι τοῦ 4ου-3ου αἰ., χωρίς νά σχολιάζῃ τό φαινόμενο. Μᾶλλον ὀφείλονται σέ ἐπίδρασι τῆς Κοινῆς.
10. Ὁ L. ὁμοῦ σέ νεώτερη μελέτη του (1941, 196-7) ὑποστήριξε ὅτι ἡ γραφή -ΟΙ τῶν κλασικῶν χρόνων δηλώνει τό -ωι, πρόδρομο τῶν δοτ. σέ -ου πού ἀπαντοῦν στήν Πελασιώτιδα καί τήν Περραιβία. Ὑπάρχουν, κατ' αὐτόν, πιθανώτατα δοτ. σέ -ου καί σέ ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλιώτιδος. Ὅπως κι ἂν ἔχη τό πρᾶγμα, ἡ πιθανή παλαιότερη ὑπαρξι καταλήξεως -ωι δέν φαίνεται νά ἀποκλείη τήν ἐμφάνισι δοτ. σέ -οι σέ διάφορες περιοχές τῆς Θεσσαλίας.
11. Βλ. κεφ. 2, ὅπου θά συζητηθῇ ἡ ἄποψι τοῦ Lejeune ὅτι τό -οι εἶναι ὁ γνήσιος αἰτωλικός τύπος, τοῦ ὁποῖου ὁμοῦ «δέν ἔχουμε παρά ἀντανακλάσεις (reflets) ἀπό τήν Δωδώνη μέχρι τοὺς Δελφούς» (1932a, 75).

σημάνω ότι ο Lejeune είχε δείξει παλαιότερα (1941, 189) ότι σε μία από τις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για δοτ.: Ἀσκληπιοῖ Κλεόξενος Ἀσάνδρου ἱερητεύσας. Σε ἄλλο ὁμοίως σημείο τοῦ ἄρθρου του (197) ὁ Lejeune διόρθωσε τὸ Ἀσκληπιοῖ σε -ῶι, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμη του ἦταν δύσκολο ἢ ἐπιγραφὴ αὐτῆ, γραμμὴν ἐπὶ τὴν Κοινή, νὰ παρέχη αἰτωλ. τύπο πού θὰ ἔφθασε μέχρι τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ἐάν ὁ Lejeune ὀρθῶς μάλλον διορθώσῃ τὸ Ἑρμῆι Χθωνίοι (Γόννος) σὲ Χθωνίοι, ἢ διορθώσῃ τοῦ Ἀσκληπιοῖ σε -ῶι δὲν μοῦ φαίνεται καθόλου ἀναγκαῖα· διαλεκτικοὶ τύποι ἐμφανίζονται σὲ ἐπιγραφές γραμμένες ἐπὶ τὴν Κοινή. Ὁ ἴδιος ὁ L. μάλιστα (1940, 132, σημ. 260) ἀποφεύγει νὰ διορθώσῃ τὸν τύπο τῶι θεοῖ δελφικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὁ ὁποῖος περιβάλλεται ἀπὸ τύπους σε -οι. (πβ. ὄσα γράφει ὁ L., 1941, 196, γιὰ τὸν τύπο δοτικῆς Ῥουμαίου). Τὸ κυριώτερο ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ -οι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθῆ ὡς αἰτωλικὸ στοιχεῖο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν τύπο αὐτοῖ θεσσαλ. ἐπιγραφῆς ἄγνωστης προελεύσεως, ἢ ὅποια βρέθηκε ἐπὶ τὴν Δωδώνη.

Ἐάν δεχθῶμε τελικὰ τὴν ὑπαρξὶν καταλ. -οι σὲ ὀρισμένες περιοχές τῆς Θεσσαλίας ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ., αὐτὸ δὲν συνεπάγεται ὅτι πρόκειται ὁποσδήποτε γιὰ τοπικὴ, ἐφόσον ὑπάρχει κάποια πιθανότητα νὰ ἔχη προέλθει ἀπὸ -οι (πβ. σ. 92). Ἐπὶ τὴν περίπτωσιν ὁμοίως τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων ἢ πιθανότητα αὐτῆ, ὅπως ἐπιχειρῶ νὰ δείξω κατωτέρω, εἶναι πολὺ μεγαλύτερη (ἂν βέβαια σ' αὐτὴν τὸ -οι δὲν εἶναι δάνειο). Ἡ μεταγενέστερη ἐμφάνισις τοῦ -οι¹² δείχνει ὅτι πιθανώτατα πρόκειται γιὰ βράχυνσι. Παραδείγματα δοτ. σε -οι ἀπὸ διάφορες διαλέκτους βλ., μεταξύ ἄλλων, ἐπὶ τὸν Μπαμπινιώτη (§2.1.14), ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ὁ Buck (§106, 2.a), κλίνει ἀπλῶς ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας τοῦ -οι ὡς τοπικῆς ἐπὶ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἀρκαδικῆς, τῆς Βοιωτικῆς καὶ τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων (δὲν ἀναφέρει θεσσαλικούς τύπους). Ἄλλοι, ὅπως ὁ Chamtraine (1984, §16), ὁ Bechtel (1979) καὶ ὁ Schwyzer (1959, 556), τάσσονται σαφῶς ὑπὲρ τῆς τοπικῆς, ἂν καὶ δὲν στηρίζουν τὴν ἀποψὶν τὴν σε ἐπιχειρήματα¹³. Ἀντίθετα, ὁ Ernst Sittig (Gnomon 14, 484) εἶχε μιλήσει γιὰ βράχυνσι. Τέλος, ὁ Blümel δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν δύο ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴν κατάληξιν αὐτῆς τῆς Θεσσαλικῆς, ἐνῶ τὴν ἴδια κατάληξιν ἐπὶ τὴν Βοιωτικὴν θεωρεῖ ἀποτέλεσμα βραχύνσεως (βλ. κατωτέρω, σ. 95).

Μετὰ τὴν σύντομην αὐτῆ ἀναφορὰ ἐπὶ τὴν προέλευσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ -οι σὲ διάφορες διαλέκτους, μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν οἱ ἀπόψεις πού ἐξετέθησαν προηγουμένως γιὰ τοὺς θεσσαλ. τύπους Σῶταιροι..., τοι ἱεροὶ κ.ἄ. Ἡ γραφή -ΟΙ πιθανόν νὰ ἀπέδιδε τὸ -οι, δηλ. τὸν τύπο πού κατόπιν προφέρθηκε ὁ (ο μακρὸ κλειστὸ) καὶ δηλώθηκε μὲ τὸ ου, χωρὶς ὁμοίως νὰ ἀποκλείεται ἢ ὑπαρξὶν δοτ. σε -οι (τοπικῆς ἢ ἀπὸ βράχυνσι) ἤδη κατὰ τὴν κλασικὴν ἐποχὴν. Ἴσως μάλιστα οἱ δοτ. Σῶταιροι... (Θητώνιον) εἶναι προτιμότερο νὰ μεταγραφῶν Σῶταιροι... (μὲ ο), ἀφοῦ κυρίως ἐπὶ τὴν περιοχὴν αὐτῆς τῆς Θεσσαλίας ἐμφανίζεται ἀργότερα τὸ -οι (πβ. Blümel, §253)¹⁴, ἐνῶ ὁ τύπος τοι ἱεροὶ τῆς ἐπιγραφῆς πού ἐξετάζομε, ὅπως καὶ ἄλλοι, νὰ μεταγραφῶν τῶι ἱερῶι κ.λπ., ὡς πρόδρομοι τοῦ -ου. Τὰ

12. Βλ., μεταξύ ἄλλων, Thumb-Kieckers, §194, 1 (ὅπου θεωρεῖται ὁμοίως ὡς τοπικῆ).

13. Ὁ μόνος πού μὲ σειρά ἐπιχειρημάτων ὑποστήριξε ἐπανειλημμένα ὅτι ἐπὶ τὸν -οι τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων ὑποκρύπτεται τοπικὴ εἶναι, ὅσο γνωρίζω, ὁ Lejeune.

14. Οἱ δοτικὲς σε -οι τοῦ 4ου-3ου αἰ. (βλ. σημ. 9), μὲ τὴν προϋπόθεσιν βέβαια ὅτι δὲν ἀνάγονται σὲ ἐπίδρασιν τῆς Κοινῆς, ὑποδεικνύουν ὅτι, ἂν τὸ νεώτερο -οι εἶναι ἀποτέλεσμα βραχύνσεως, μποροῦν τελικὰ νὰ γίνουν δεκτοὶ τύποι σε -οι τοῦ 5ου αἰ.: Σῶταιροι...

μέχρι στιγμῆς ὑπάρχοντα στοιχεῖα δὲν φαίνεται νὰ ἐπιτρέπουν μεγαλύτερη βεβαιότητα στό σημεῖο αὐτό.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρων παρουσιάζεται καί ὁ τύπος *ἄκαινα*, ἐφόσον τό *-νν-*, πού προῆλθε ἀπό **ἀκανα*, ἀποτελεῖ παράδειγμα (μοναδικό;) διπλοῦ συμφώνου ἀπό *ἐπένθεσι τοῦ j*. Τύποι μέ διπλό ἔρρινο ἢ ὑγρό ἀπαντοῦν, μέχρι τώρα, σέ ἄλλες περιπτώσεις: *μειννός* = *μηνός*, *χελλίας* = *χιλίας* κ.λπ. (βλ. π.χ. Thumb-Scherer, §245, 16).

Ἡ λ. *δεκάπους* — γραμμένη μέ *-Ο-* στό ἀρχαῖο ἀλφάβητο τῆς ἐπιγραφῆς— ἔχει βρεθῆ μόνο μιά φορά σέ κλασικό συγγραφέα (Ἀριστοφ., *Ἐκκλησ.* 652). Ἔχουμε λοιπόν ἐδῶ ἕνα δεύτερο παλαιό παράδειγμα καί μάλιστα ἀπό ἄμεση γραπτή πηγή. Πρόκειται ἐπίσης γιά τήν παλαιότερη μαρτυρία τοῦ συντάγματος / τῆς ὀνοματικῆς φράσεως *ἄκαινα δεκάπους* (ἡ ἄλλη προέρχεται ἀπό τόν *Καλλιμάχο*, *Αἴτια*, ἀπόσπ. 7.6, ἔκδ. Pfeiffer — βλ. L.S.J., λήμμα *δεκάπους*).

Ἀσφαλῶς τό τελικό συμπέρασμα ἀπό τήν ἐξέτασι τῆς σύντομης αὐτῆς θεσσαλικῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ὅτι, παρά τήν πρώτη ἴσως ἐντύπωσι, τό περιεχόμενό της ὅσον ἀφορᾷ στήν γλωσσική πλευρά συμβάλλει στό νὰ ἐμπλουτισθοῦν ἀρκετά οἱ γνώσεις μας ὄχι μόνο σχετικά μέ τήν θεσσαλική διάλεκτο ἀλλά καί σχετικά μέ τήν ἀρχαία γλῶσσα μας γενικώτερα.

2. Οἱ δοτικές σέ *-οι* ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων¹⁵

Ὁ Michel Lejeune ὑποστήριξε ἐπανειλημμένα (βλ. π.χ. 1940, 141-148) ὅτι ὁ τύπος σέ *-οι* τῆς δοτ. ἐν. τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων καί τῆς Θεσσαλικῆς, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ἀπό τόν 3ο αἰ., εἶναι αἰτωλικῆς προελεύσεως καί μάλιστα ἀνήκει στήν ὀμιλουμένη Αἰτωλική. Ἐπεκτάθηκε, κατ' αὐτόν, στίς ἄλλες βορειοδυτικές διαλέκτους βορείως τοῦ Κορινθιακοῦ (ἐν μέρει καί στήν Θεσσαλική), ἄν καί ἡ χρῆσι του —ἐξ ἄλλου ὄχι τόσο συχνή ὅσο τοῦ *-οι*— περιορίστηκε σέ ἀνεπίσημες ἐπιγραφές, κυρίως σέ πράξεις ἀπελευθερώσεως δούλων. Στήν Δελφική ἐμφανίστηκε τό 196-5 (1940, 133) καί χρησιμοποίηθηκε ἐπί 150 ἔτη, μέ μέγιστη συχνότητα κατά τό *α'* ἡμισυ τοῦ 2ου αἰ. (1940, 156). Κατά τόν Lejeune τό *-οι* δὲν προέρχεται ἀπό βράχυνσι, ἀλλά εἶναι τοπική πτώσι, καί αὐτό γιά τρεῖς λόγους. 1) Ἡ παράλληλη χρῆσι τοῦ *-οι* τόν 3ο-2ο αἰ. σέ διάφορες βορειοδυτικές διαλέκτους εἶναι ἀπλῶς γραφική παράστασι τοῦ *ο* — καθὼς τό *-ι* ἔχει ἀποβληθῆ στήν προφορά, μερικές φορές δέ καί στήν γραφή—, ὁπότε τό *-οι* συνυπάρχει, παρά τά φαινόμενα, μέ τό *-ω*, ἀπό τό ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται (1933, 286 καί 1940, 137). 2) Ἡ κατανομή τῶν *-οι* καί *-οι* (ἢ *-ω*) δὲν δικαιολογεῖ τήν ὕπαρξι παράλληλου, φωνητικά, τύπου, ἐφόσον ἕνας τύπος ὅπως τό *τοῖ* ἀπαντᾷ πρό συμφώνου ἀλλά συχνότερα πρό φωνήεντος (1932β, 377, πβ. 1940, 137, σημ. 272). 3) Ἡ παρουσία τῶν τύπων σέ *-οι* στοῦς Δελφούς ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 2ου αἰ. ὀφείλεται ἀσφαλῶς στό ὅτι δὲν ὑπάρχουν πράξεις ἀπελευθερώσεως δούλων τόν 3ο αἰ., ὁπότε θά μπορούσαμε νὰ συναντήσουμε τύπους σέ *-οι* τῆς ὀμιλουμένης γλώσσας (1932β, 368). Οἱ δοτ. σέ *-οι* φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἀρχική κατάληξι στίς βορειοδυτικές διαλέκτους (καί σέ ἄλλες), ἀφοῦ στήν συντηρητικὴ Ἡλειακὴ ἔχουμε μόνο *-οι* (βλ., μεταξύ ἄλλων, 1932β, 369).

15. Τό κεφάλαιο αὐτό ἀποτελεῖ μικρὴ συμβολή στήν ἐρμηνεία τῆς καταλήξεως *-οι* ὀρισμένων ἀρχαίων διαλέκτων, κυρίως δέ τῶν βορειοδυτικῶν. Εἶναι λυπηρό ὅτι ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία εἶναι ἱσχνή σέ μελέτες ἀναφερόμενες στίς διαλέκτους τῆς ἀρχαιότητος.

Οί απόψεις του L. είναι πράγματι πολύ ένδιαφέρουσες και όρισμένα σημεία τους θυμίζουν σύγχρονες τάσεις κοινωνιογλωσσολογικής αναλύσεως. Όστόσο πιστεύω ότι πολλά από τά επιχειρήματά του δέν είναι αναντίρρητα και ότι μπορεί νά δοθί άλλη έρμηνεία, πού νά ανταποκρίνεται περισσότερο στην γλωσσική πραγματικότητα.

Δέν θά εξετάσω έδώ την ύπόθεσι περί έμφανίσεως του -οι αρχικά στην Αίτωλική. Έπισημαίνω άπλώς ότι, άν και δέν αντίτιθεμαι κατ' άρχήν στην ύπόθεσι αυτή, τό -οι μπορεί, θεωρητικά τουλάχιστον, νά είχε ως άφετηρία την Θεσσαλική ή άκόμη πιθανώτερο την Βοιωτική —ή τελευταία ύπόθεσι δέν είναι φυσικά άσυμβίβαστη μέ την ένδιαφέρουσα άποψι πού υίοθετεί ό Blümel (§§62, 253, πβ. D. Knoepfler, BCH 98, 1974, 242-3), ότι ή Βοιωτική πρέπει αρχικά νά είχε -οι, όπως ή Λεσβιακή, τό όποιο περί τά τέλη του 5ου αι. βραχύνθηκε¹⁶ κ.λπ.: αυτόν, Διωνύσωι κ.ά. Έκείνο πρωτίστως πού σκοπεύω νά έπανεξετάσω είναι ή γνώμη του L. και άλλων ότι στην καταλ. -οι πρόκειται γιά τοπική.

Ός δούμε ποιά είναι ή γλωσσική πραγματικότητα στά μέσα του 4ου αι., σύμφωνα μέ τίς έκτιμήσεις του Bartoněk, ένός από αυτούς πού στό -οι βλέπουν τοπική πτώσι (Bartoněk, 192). Τόν 4ο αι. όλες οι δυτικές (δηλ. δωρικές και βορειοδυτικές) διάλεκτοι, πλήν τής Ήλειακής, έχουν -οι στην δοτ. (Bartoněk, 132-3, πίν. Β', άρ. 27). Πώς μπορεί νά έρμηνευθί αυτή ή διαπίστωση όσον άφορά στίς βορειοδυτικές διαλέκτους; Άν εξετάσουμε τό τρίτο έπιχείρημα, θά δούμε ότι δέν είναι ιδιαίτερα ισχυρό, παρά τό κοινωνιογλωσσολογικό του ένδιαφέρον. Οί τύποι σέ -οι τής όμιλουμένης Αίτωλικής μαρτυρούνται στους Δελφούς τόν 2ο αι., διότι τότε έχουμε πράξεις άπελευθερώσεως. Αυτό όμως δέν συνεπάγεται *όπωσδήποτε* ότι πρόκειται γιά τοπική πού χρησιμοποιήσε ή όμιλουμένη και ή όποία στην έπίσημη γλώσσα αντικαταστάθηκε ένωρίς από την δοτική, υπό την έπίδρασι τής άττικής ή τής δωρικής Κοινής. Σέ διαλέκτους όπως ή Αίτωλική και ή Άκαρνανική ή έπίδρασι των διαλέκτων πού ήταν φορείς ύψηλης πολιτιστικής στάθμης θά είχε εισαγάγει, κατά τόν L. (1932β, 369), την κατάληξι -οι, ένώ ή κατάληξι -οι θά είχε συνδεθί μέ την όμιλουμένη γλώσσα (ή περίπτωσηι τής Άρκαδικής δέν φαίνεται όμοια, διότι στην διάλεκτο αυτή από τόν 4ο αι. μαρτυρούνται παράλληλα τό -οι και τό -οι, και αυτό δέν έπιτρέπει την έξαγωγή άσφαλών κοινωνιογλωσσικών συμπερασμάτων).

Όστόσο είναι πιο φυσικό, κατά την γνώμη μου, τό -οι νά μή χρησιμοποιήθηκε στίς έπίσημες έπιγραφές, άκριβώς διότι μία βράχυνσι στην όμιλουμένη κρίθηκε άκατάλληλη γιά έπίσημη χρήσι (άλλη έρμηνεία, τουλάχιστον θεωρητικά, θά ήταν αυτή πού ύποστηρίζει ό Threatte σχετικά μέ την σύγχυσι οι και οι στην Άττική —βλ. κατωτέρω) παρά διότι ή έπίσημη γλώσσα απέφυγε νά κάνη χρήσι τής τοπικής τής όμιλουμένης. Στην περίπτωσηι πού άληθεύει τό πρώτο ένδεχόμενο, θά άποφεύχθηκε ένα φωνητικό χαρακτηριστικό τής καθημερινής γλώσσας. Ό L. (1932, 75) ύποστήριξε την άποψι ότι τό αίτωλικό -οι ήταν μικρή διαλεκτική λεπτομέρεια —έμοιαζε πολύ μέ τόν τύπο τής Κοινής— και γι' αυτό δέν χρησιμοποιήθηκε έπίσημα, ένώ ή δοτ. πληθ. -οις (πάντοις κ.λπ.) ήταν σαφές

16. Κατά τόν Blümel (§253), τό -οι όνομάτων θεών διατηρήθηκε μεμονωμένα και μετά τόν 4ο αι. π.Χ., λόγω τής συντηρητικότητας τής Βοιωτικής στά θέματα τής θρησκείας (άλλά ίσως τό -οι νά όφείλεται σέ άττική ή άλλη έπίδρασι, άν και ό Knoepfler, έ.ά., 244, έχει δικιο πού δέν τάσσεται υπέρ τής έπίδράσεως τής Κοινής, έφόσον ύπάρχουν παλαιά παραδείγματα -οι στην Βοιωτική· τά επιχειρήματά του πάντως, μολονότι δέν τά θεωρώ άπολύτως πειστικά, ενισχύουν την ύπόθεσι του Blümel —πβ. κατωτέρω, σημ. 19).

διαλεκτικό γνώρισμα. Πρόκειται βέβαια για μία ἔξυπνη ὑπόθεση. Τό πράγμα πάντως εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθῆ καλύτερα, κατά τήν ἄποψί μου. Ἡ ἀπουσία τοῦ -οι ἀπό ἐπίσημα κείμενα πρέπει νά ὀφείλεται μᾶλλον στήν ἀποφυγή μιᾶς τάσεως τῆς ὀμιλουμένης νά τρέψῃ τό -οι σέ -οι (βράχυνσι) — ἢ ἔνδεχομένως μιᾶς τάσεως νά συγχυθοῦν γιά κάποιον λόγο τό -οι καί τό -οι— καί ὄχι στό ὅτι ἡ ὑποτιθέμενη τοπική ἦταν πολύ κοντά στό -οι τῆς κοινῆς γλώσσας καί γι' αὐτό δέν χρειάστηκε νά ἀποκατασταθῆ στήν γραφή. Ἡ συχνότατη χρῆσι, στίς βορειοδυτικές διαλέκτους, τῆς «αἰτωλικῆς»¹⁷ δοτ. πληθ. -οις στά τριτόκλιτα δείχνει ὅτι ὁ λόγος πού ἀπέφευγαν τό -οι ἦταν «κοινωνιογλωσσικός»: ὁ τύπος ἀνῆκε στήν καθημερινή γλώσσα καί κρίθηκε ἀκατάλληλος γιά τά ἐπίσημα κείμενα (ἐπί πλέον στήν ἴδια τήν ὀμιλουμένη μπορεῖ, ὅπως ἐπισημάνθηκε προηγουμένως, νά ἦταν δάνειο ἀπό μή βορειοδυτική διάλεκτο). Τό λεγόμενο ἀπό τόν L., ὅτι ἀπέφευγαν τήν τοπ. σέ -οι, ἐπειδή ἔμοιαζε μέ τόν τύπο τῆς Κοινῆς ἢ τῆς δωρ. Κοινᾶς, μειώνει, πιστεύω, τελικά τήν κοινωνική ἀπόστασι μεταξύ τῶν -οι καί -οι, τήν ὁποία ὁ ἴδιος ὑπογραμμίζει. Ἄν πράγματι αὐτός ἦταν ὁ λόγος τῆς ἀπουσίας τοῦ -οι ἀπό τά ἐπίσημα κείμενα, θά περιμενε κανεῖς μᾶλλον τό ἀντίθετο: νά μήν ἀποκλειόταν ὁ τύπος τόσο συστηματικά ἀπό αὐτά.

Τό ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ L. (1932β, 369), ὅτι ἀπέφευγαν τό -οι ἀφ' ἑνός μέν ὡς βάρβαρο γιά τήν ἐπίσημη γλώσσα καί γιά τήν Κοινή, ἀφ' ἑτέρου δέ ὡς μή ἰδιαίτερο γνώρισμα τῶν βορειοδυτικῶν διαλέκτων, ἀφοῦ ἀπαντοῦσε καί σέ ἄλλες, δέν φαίνεται ἰδιαίτερα πειστικό κατά τό δεύτερο σκέλος του· ἄς θυμηθοῦμε π.χ. τήν παρουσία τοῦ τύπου ἐν ἀντί τοῦ εἰς, παρ' ὄλο πού τόν χρησιμοποιοῦσαν τόσο οἱ Θεσσαλοὶ ὅσο καί οἱ Βοιωτοὶ (στήν Ἀρκαδοκυπριακή καί τήν Παμφυλιακή ἐμφανίζεται ὡς ἰν). Ὁ οὐσιαστικός λόγος πού δέν ἔκαναν χρῆσι τοῦ -οι ἦταν προφανῶς ὅτι ἡ κατάλ. αὐτή ἔθεωρεῖτο στοιχεῖο τῆς ὀμιλουμένης.

Ἐπάρχει ὁμως στόν συλλογισμό τοῦ L. ἓνα σημεῖο πού δέν φαίνεται νά ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησι. Οἱ Δελφοὶ βρισκόνταν ὑπό τήν ἐξουσία τῶν Αἰτωλῶν ἀπό τό 290 μέχρι τό 190-189, ἀλλά ὁ πρῶτος τύπος σέ -οι ἐμφανίζεται τό 196-195 — ἄν βέβαια δέν ἔχουν βρεθῆ ἐν τῷ μεταξύ παλαιότερα παραδείγματα— καί ὁ μέγιστος ἀριθμός τους, πάντοτε ὁμως πολύ περιορισμένος ἐν σχέσει πρός τό -οι, ἀπαντᾷ τό 170-165, δηλ. ἀρκετά χρόνια μετά τήν κατάρρευσι τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας (πβ. Lejeune, 1940, 139). Αὐτό μπορεῖ νά ὀδηγήσῃ σέ περισσότερες ἐρμηνεῖες σχετικά μέ τό -οι: λ.χ. 1) αἰτωλισμός πού ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλες διαλέκτους (φαινόμενο δανεισμοῦ), 2) κοινή τάσι τῆς ὀμιλουμένης σέ διάφορες βορειοδυτικές διαλέκτους ἀπό τόν 2ο αἰ. (τό δεύτερο ἔνδεχομένο θά μποροῦσε νά ἐρμηνεύσῃ καλύτερα τήν παρουσία τοῦ -οι στοὺς Δελφοὺς καί μετά τήν ἀποχώρησι τῶν Αἰτωλῶν), ἴσως ἐντονώτερη στήν Αἰτωλική κ.ο.κ. Ὡστόσο ἀπό τά στοιχεῖα πού δίνει ὁ L. (1940, 141-8) κρίνεται ὀρθή ἡ ἄποψί του ὅτι τό -οι μαρτυρεῖται πρῶτα¹⁸ στήν ὀμιλουμένη Αἰτωλική ἀπό τό α' ἡμισυ τοῦ 3ου αἰ., γιά νά ἐπεκταθῆ ἐν συνεχείᾳ στήν Λοκρική, τήν Φωκική (λιγώτερο) κ.ἄ. Τό -οι ἀπαντᾷ σέ δελφικές ἐπιγραφές ἀρκετά

17. Δέν ἐννοῶ ὅτι ὁ τύπος ἦταν αἰτωλικῆς προελεύσεως, ἀλλά ὅτι ἡ ἐπέκτασί του σέ πολλές περιοχές ὀφείλεται σέ μεγάλο βαθμό στήν πολιτική δύναμι τῆς Αἰτωλίας (πβ. Lejeune, 1940, 130).

18. Τό πρῶτα πάντως δέν σημαίνει ἀπαραίτητα τήν ἀφετηρία· βλ. ἀνωτέρω, σ. 95.

χρόνια μετά την αποχώρησι τών Αίτωλῶν, προφανῶς ἐπειδή, ὅπως ἐπεσήμανε ὁ L. (1932β, 370), ἡ αἰτωλική ἐπίδρασι ἦταν ἀξιόλογη στοὺς Δελφούς.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα τὰ ἄλλα δύο ἐπιχειρήματα τοῦ L. Κατ' ἀρχὴν δέν εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ -*ωι* προφερόταν -*ῶ* ἀπὸ *δλους* τοὺς ὁμιλητές, τὸν 3ο-2ο αἰ. Στὴν Ἀττικὴ ἔχουμε ἀνάλογα φαινόμενα περὶ τὸ 350 π.Χ., ἀλλὰ δέν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε προφορὰ -*ῶ* σέ ὄλες τίς περιπτώσεις. Γιά τὴν διάλεκτο αὐτὴ υἱοθετεῖται συνήθως (π.χ. Lejeune, 1933, 285) ἡ ἀποψι περὶ βραχύνσεως τοῦ -*ωι* σέ -*οι*, ἔστω καὶ ἂν τελικὰ ἐπεκράτησε τὸ -*ῶ* (γράφ. -*ωι/-ω*¹⁹). Τὸ ἴδιο εἶναι δυνατόν νὰ συνέβη σέ ἄλλες διαλέκτους ἐνωρίτερα (Ἡλειακὴ²⁰; Βοιωτικὴ²¹; Θεσσαλική;) καὶ σέ ἄλλες ἀργότερα (π.χ. στὴν Αἰτωλική, ὅπως φαίνεται), ἐνῶ στὴν Δ. Ἰωνικὴ εἶναι βέβαιο²² ὅτι ἡ βράχυνσι συντελέστηκε στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ L. κατὰ τῆς ὑποθέσεως περὶ βραχύνσεως φαίνεται ἰσχυρὸ, δέν πρέπει ὅμως νὰ λησμονοῦμε ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωσι δέν γίνεται λόγος γιά ἀναλογικὴ ἐπέκτασι τῆς ἐσωτερικῆς βραχύνσεως (δηλ. τοῦ νόμου τοῦ Osthoff) ἀλλὰ γιά βράχυνσι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἀρκτικό φθόγγο τῆς ἐπομένης λέξεως —ἐνδέχεται πάντως νὰ βραχύνθηκε πρῶτα τὸ -*ωι* τοῦ ἄρθρου, «ποῦ ὡς προκλιτικὸ ὑπέκειτο σέ συγκοπές ἢ ἐξασθενώσεις» (Μπαμπινιώτης, 2.1.14). Ὁ ἴδιος ὁ L. (1972, §236),

-
19. Ὁ Threatte (§22.012) πιστεύει ὅτι ἡ σύγχυσι μερικές φορές τοῦ *ωι* καὶ τοῦ *οι* στὴν Ἀττικὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ., ὅπως ἐξ ἄλλου τοῦ *ωι* καὶ τοῦ *ω*, ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἐνδειξι ὅτι τὸ *ωι* ἦταν ἀκόμη δίφθογγος (μερικές περιπτώσεις *ω* ἀντὶ *ωι* πρὸ τοῦ 200 π.Χ. συνιστοῦν πιθανώτατα, κατ' αὐτόν, «careless omissions»). Δέν τάσσεται πάντως ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι τὸ -*οι* τῆς νεώτερης Ἀττικῆς ὀφειλόταν σέ βράχυνσι (ἀντίθετα, κατὰ τὸν Lejeune, 1933, 285, ἡ συνύπαρξι *δοτ./ὑποτ. σέ -ει* καὶ *δοτ. σέ -οι* σέ τρεῖς ἐπιγραφές σημαίνει βράχυνσι). Δέν τὸ ἀποδίδει σέ βοιωτικὴ, ὅπως οἱ Meisterhans-Schwyzler (66, ἀρ. 11), οὔτε σέ εὐβοϊκὴ ἐπίδρασι, ἀλλὰ κάνει λόγο γιά σύγχυσι τῶν *οι* καὶ *ωι* (§17.03), ποῦ ὀφειλόταν σέ πιθανὴ σύμπτωσι τοῦ *ο* καὶ τοῦ *ω* ὡς πρὸς τὴν ποιότητα (χρῆσθ) πολὺ προτοῦ *χαθῆ* ἢ διάκρισι βραχέων καὶ μακρῶν.
20. Ὁ Bartoněk (152-3, σμ. 27) δέν ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενο νὰ προῆλθε τὸ ἡλειακὸ -*οι* ἀπὸ -*ωι*, ἂν καὶ τὸ θεωρεῖ περισσότερο τοπικὴ.
21. Πβ. ἀνωτέρω, σ. 95. Κατὰ τὸν Kurt Latte (Eranos 54, 1956, 61, σμ. 1), στὸ κείμενο τῆς Κόρινθος ὑπάρχει παντοῦ *ν* ἀντὶ *οι*, ἐκτός ἀπὸ τὴν *δοτ. ἐν.*, ἐπειδὴ στὴν κατάληξι -*οι* πρόκειται γιά βράχυνσι τῆς μακρᾶς δίφθογγου, «τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα διακρίθηκε στὴν προφορὰ ἀπὸ τὰ λοιπὰ *οι*». Ἄς προτεθῆ ὅτι καὶ στίς ἐπιγραφές σέ ἰων. ἀλφάβητο γράφεται -*οι* ἐπὶ μακρότερο χρονικὸ διάστημα ἀπ' ὅ,τι στίς περιπτώσεις τῶν ἄλλων *οι* (πβ. Blümel, §76).
22. Κατὰ τὸν Schwyzler (1959, 202, ἀρ. 2.ε., πβ. Buck, §106.2.a), τὸ -*οι* τῆς διαλέκτου αὐτῆς μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ καὶ ὡς τοπικὴ. Ἐκ πρώτης ὄψεως βέβαια κάθε ἐρμηνεῖα εἶναι δυνατὴ. Στὴν προκειμένη ὅμως περίπτωσι ἔχουμε ἐπίσης -*ει* ἀντὶ -*ηι*. Τὸ πιθανὸ εἶναι νὰ ἔχουμε καὶ στὰ δύο φαινόμενα βράχυνσι, τὸ μὴ πιθανὸ νὰ πρόκειται στὸ ἓνα γιά βράχυνσι καὶ στὸ ἄλλο γιά τοπικὴ (ὁπότε μπορεῖ νὰ ὑποτεθῆ, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητο, ὅτι τὸ βραχὺ -*ο*- ἐπηρεάσε τὴν δίφθογγο -*ηι*). Ἡ δευτέρη ὑπόθεσι καταντᾶ, νομίζω, ἀστήρικτη, ὅταν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι οἱ βραχυκατάληκτοι τύποι ἀντικατέστησαν στίς ἐπιγραφές τῆς Δ. Ἰωνικῆς τοὺς ὑπαρκτοὺς παλαιότερους μακροκατάληκτους (βλ. Buck, ἔ.ἀ. καὶ ἐπιγρ. ἀρ. 12-14). Ἐπομένως, θὰ ἦταν πολὺ παράδοξο, ἂν οἱ Εὐβοεῖς ἀποφάσισαν ἢ μᾶλλον θυμήθηκαν νὰ μεταχειρισθοῦν μόνον ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. τὴν ὑποτιθεμένη τοπικὴ. Βέβαια, ἐάν τὸ -*οι* ἦταν δάνειο ἀπὸ τὴν Βοιωτικὴ, θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ τοπικὴ, ὑπὸ ὀρισμένους ὄρους (ἂν τὸ -*οι* στὴν Βοιωτικὴ ἦταν ὁ ἀρχικὸς τύπος καὶ ἂν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη προφερόταν ἀκόμη -*οι* καὶ *δχι -ῶ*). Ἡ ὑπαρξι ὅμως τοῦ -*ει* στὴν Εὐβοϊκὴ μειώνει σημαντικὰ τὸ ἐνδεχόμενο δανεισμοῦ.

ὅπως και ἄλλοι, ἀποφεύγει νά ἀναφερθῆ στό φωνητικό περιβάλλον, ὅταν συζητῆ τό δοτ. ἰων. -οι, παραθέτει δέ ἄττ. τύπο *εὐεργετήκασι*, ὅπου εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἐσωτερική βράχυνσι— ὀρθῶς ὁ Threatte (§24.02) ἀποδέχεται καί τήν δυνατότητα νά παραλείφθηκε ἀπλῶς ἡ αὐξησι στό παράδειγμα αὐτό ὅπως καί σέ ἄλλα παρόμοια.

Πρὶν τελειώσω, θά ἤθελα νά προτείνω μιά ἐπί πλέον ἐρμηνεῖα σχετικά μέ τόν τύπο δοτ. σέ -οι, ἀποφεύγοντας ὁμως νά τήν ἀναπτύξω λεπτομερῶς, γιά νά μήν κουράσω περισσότερο τούς ἀναγνώστες μέ ἄλλους συλλογισμούς καί ὑποθέσεις. Πρόκειται γιά μιά ἐρμηνεῖα πού βασίζεται στήν ὑπόθεσι περί βραχύνσεως τοῦ -οι σέ -οι, ἀλλά εἶναι περισσότερο δομική καί λιγώτερο ἀτομιστική. Τό -οι βραχύνθηκε στίς βορειοδοτ. διαλέκτους—πιθανόν καί σέ ἄλλες— ἀναλογικά πρὸς τούς λοιπούς βραχυκατάληκτους τύπους. Ὑπάρχει ἐπομένως μιά (προσωρινή) τάσι νά ἐξομοιωθοῦν, στήν ὁμιλουμένη, τά φωνήεντα τῶν καταλήξεων ὡς πρὸς τήν ποσότητα, τάσι στήν ὁποία ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ἡ δοτ. πληθ. (στίς βορειοδοτ. μάλιστα διαλέκτους τό -οις χρησιμοποιήθηκε καί στά τριτόκλιτα, σχεδόν ἀποκλειστικά ἀντί τοῦ -σι): λόγος-λόγον-λόγωι-λόγοι-λόγοις → λόγος-λόγον-λόγοι-λόγοι-λόγοις (καί ἀντιστρόφως, νεώτ. ἄττ. βουλή-βουλῆς-βουλῆν-βουλεῖ → βουλή-βουλῆς-βουλῆν-βουλῆι ἢ βουλῆ, πβ. Threatte, §23.012).

Ὅσα ἐλέχθησαν προηγουμένως ὀδηγοῦν, πιστεύω, στό συμπέρασμα ὅτι χρειάζεται νά ἐπανεξετασθῆ ἡ συνήθης ἄποψι κατά τήν ὁποία τό -οι τῆς δοτ. ἐν., πρό παντός στίς βορειοδοτικές διαλέκτους, εἶναι τοπική καί ὄχι ἀποτέλεσμα βραχύνσεως.

Γ. Μαγουλάς
Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
Τομέας Γλωσσολογίας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bartoněk, A. 1972: *Classification of the West Greek dialects at the time about 350 B.C.* Amsterdam/Prague.
- Bechtel, Fr. 1921: *Die griechischen Dialekte I.* Berlin.
- Blümel, W. 1982: *Die aiolischen Dialekte. Phonologie und Morphologie der inschriftlichen Texte aus generativer Sicht.* Göttingen.
- Buck, C.D. 1955: *The Greek dialects. Grammar, selected inscriptions, glossary.* Chicago.
- Chantraine, P. 1968: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque I.* Paris.
- Chantraine, P. 1984 (ἀνατ. 1961²): *Morphologie historique du grec.* Paris.
- Jeffery, L.H. 1963 (ἀνατ. 1961): *The local scripts of Archaic Greece. A study of the origin of the greek alphabet and its development from the eighth to the fifth centuries B.C.* Oxford.
- Lejeune, M. 1932a: «Sur la forme étolienne du datif singulier des thèmes en -ο-». *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 33, 73-75.
- Lejeune, M. 1932b: «Une forme étolienne à Delphes». *Revue des Etudes Grecques* 45, 366-379.

- Lejeune, M. 1933: «Sur une difficulté de la dialectologie grecque». *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes* 59, 282-292.
- Lejeune, M. 1940: *Observations sur la langue des actes d'affranchissement delphiques*. Paris.
- Lejeune, M. 1941: «Notes d'épigraphie thessalienne VII». *Revue des Etudes Grecques* 54, 191-197.
- Lejeune, M. 1972: *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris.
- Meisterhans, K. — Schwyzer, E. 1900³: *Grammatik der attischen Inschriften*. Berlin.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1977: *Ιστορική γραμματική τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας. II Μορφολογία*. Ἀθήνα (Παν/κές παραδόσεις).
- Schwyzler, E. 1923: *Dialectorum graecarum exempla epigraphica potiora*. Lipsiae.
- Schwyzler, E. 1959 (ἀνατ. 1939): *Griechische Grammatik I*. München.
- Threatte, L. 1980: *The grammar of Attic inscriptions. I Phonology*. Berlin/N. York.
- Thumb, A. — Kieckers, E. 1932²: *Handbuch der griechischen Dialekte I*. Heidelberg.
- Thumb, A. — Scherer A. 1959²: *Handbuch der griechischen Dialekte II*. Heidelberg.

Άνέκδοτη θεσσαλική επιγραφή κλασικῆς ἐποχῆς